

*Владислав ВЕРСТЮК
(м. Київ)*

УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКІ ВІДНОСИНИ У СФЕРІ ДОСЛІДЖЕННЯ ПИТАНЬ ГОЛОДОМОРУ 1932-1933 рр.

Від розпаду Радянського Союзу протягом багатьох років українська тематика практично не цікавила російську історіографію. Якщо українсько-польські відносини в цей час стали предметом постійної уваги і перманентної дискусії українських і польських істориків, то в стосунках російської та української історіографій були зафіксовані лише окремі контакти (наприклад, міжнародна наукова конференція “Україна – Росія: діалог історіографій”. (Чернігів, 2002 рік), які не могли принципово змінити загальний перебіг подій. За останні два десятиліття українська і російська історіографії, які в радянський час були практично єдиною наукою, досить сильно дистанціювались одна від одної. Українська історіографія інтенсивно розвивається під впливом західної історичної науки, домінуючим в ній є національний дискурс. Національні та державні інтереси мають незаперечний вплив на українську, як і на російську історичні науки. Це об’єктивно призводить до того, що інтерпретації історичного минулого стають вагомими чинниками політичних і міждержавних стосунків. Яскравий приклад дослідження Голодомору 1932-1933 рр., яке протягом останніх двох десятиліть активно відбувається в Україні, і зрештою привело до ухвалення Верховною Радою Закону “Про визнання Голодомору 1932 – 1933 рр. геноцидом українського народу”.

Науковці з Росії не виявляли особливого інтересу до вивчення саме проблеми голоду. Власне кажучи, Голодомор 1932-1933 рр. не знаходив також до недавнього часу значного висвітлення і в російських ЗМІ. Так, у 70-ту його річницю у 2003 р., що був Роком Росії в Україні, ця тема практично не відбивалася на сторінках російських періодичних видань та в мережі Інтернет.

Серед деяких російських інтелектуалів, зокрема наукової еліти, навіть пролунали заклики взагалі відмовитися від студіювання «темних сторінок» українсько-російських відносин, натомість зосереджувати свою увагу на популяризації позитивного історичного досвіду у взаєминах російського та українського народів та наполягання на концепції “єдиної біди для всіх радянських народів”.

Наприкінці 1980-х - початку 1990-х рр. російські історики звертались до вивчення проблеми голоду в основних зернових районах, при цьому не виокремлюючи тему “українського голоду”. Ними категорично відхиляється антиукраїнський вектор Голодомору. Стверджується, що антиселянська політика сталінського керівництва не мала яскраво виявленої національної спрямованості. Вагомим аргументом на користь такої точки зору, на переконання російських істориків, слугує те, що на основі наявних документальних матеріалів дуже складно встановити наявність навмисного плану організації голоду саме в Україні з метою забезпечення політики Москви російські автори акцентували увагу на основних причинах голоду (колективізація, політика розкуркулення,

хлібозаготівлі), але не змінювали фокус дослідження щодо визначення його географії та масштабів. Таких засад дотримувалися В.Данилов, І.Зеленін, М.Івницький. Водночас ці дослідники категорично відхиляли його антиукраїнську спрямованість.

Порівнюючи переписи 1926 та 1937 рр., російські історики визнають катастрофічне скорочення населення в Україні, проте постійно підкреслюють, що зменшення кількості сільського населення враховує, крім смертності періоду 1932-1933 рр., виселених селян за категорією “спецпереселенців”, та “стихийну” та планову “урбанізацію”. Зокрема серед російських істориків побутують дані про 4 млн осіб, що залишили село в межах усієї країни тільки у 1931 р. В.Кондрашин стверджує, що в той же період за межами України померло понад 3.5 млн осіб. Тим самим напрошується висновок про зіставність жертв Голодомору в Україні і в СРСР. На думку українського дослідника Голодомору В.Марочка, таке «відщеплення» втрат населення до так званої категорії «непрямих»: в’язні таборів, спецпереселенці, втікачі, хворі є не зовсім аргументоване через їх незначну кількість серед загальних демографічних втрат.

Полярність оцінок українських та російських істориків виявилась ще 1993 року на інформаційно-аналітичній конференції “Голодомор 1932-1933 рр.: трагедія та застереження”, що відбулася у травні в посольстві України в Росії, та міжнародній конференції у Києві під назвою “Голодомор 1932-1933 гг. в Україні: причини і наслідки” (9-10 вересня 1993 р.). Група учасників київської конференції з Росії (І. Зеленін, М. Івницький, В. Кондрашин, Є. Осколков) свою узагальнену точку зору на Голодомор виклала на сторінках журналу “Отечественная история”, 1994, № 6. Вони підкреслили “необґрунтоване акцентування деякої винятковості України”, по-друге, заявили офіційно протест щодо каяття Росії за злочини геноциду проти українського народу в роки Голодомору. Посилаючись на виступи українських дослідників (І.Ганжі, С.Горошка, С.Кульчицького), які вважали першопричинами голоду колективізацію та хлібозаготівлі, їхні російські колеги висловили власну аргументацію походження голоду: “Антиселянська політика сталінського керівництва, яка не мала, однак, яскраво виявленої національної спрямованості”. Разом з тим вони визнали той факт, що “сталінське керівництво усвідомлювало” неминучість голоду, збільшуючи обсяги й темпи хлібозаготівель в Україні, відтак його рукотворність цілком очевидна. Так, І.Зеленін зазначав, що хлібозаготівлі та “сталінський прес” виявилися “командою на економічне задущення понад 9 млн селянських господарств”, у тому числі українських.

Українські науковці протягом останнього десятиріччя випередили російських істориків за кількістю публікацій, наявністю тематичних збірників документів, а також багатотомними виданнями спогадів очевидців та жертв голодомору, науковими інтерпретаціями причин та наслідків голоду. В Росії, за винятком поодиноких записів спогадів очевидців голоду на Поволжі, збором свідчень ніхто не займається.

Ухвалення Верховною Радою України закону про визнання голодомору в Україні геноцидом перевело проблему з наукової в політичну площину. Вища державна влада Російської Федерації зайняла позицію невизнання українського Голодомору геноцидом. Російські дослідники дотримуються аналогічної позиції.

Основна причина войовничого ставлення російського політикуму до юридичного визнання голодомору геноцидом – вірогідність моральної та матеріальної компенсацій Російської Федерації жертвам голодомору в Україні. Політико-правова підстава таких побоювань зумовлена активним визнанням голодомору геноцидом парламентами багатьох країн світу, з одного боку, а з іншого - визнання Росією себе політичним правонаступником СРСР, керівництво якої було безпосередньо причетне до творення штучного голодомору в Україні. Росія, яка мала б першою ініціювати визнання голоду 1932-1933 рр. злочином проти людяності, що означало б для Російської Федерації відмову від тоталітарної спадщини та від ідеї великодержавності.

Російські історики не погодилися з головною позицією українських колег, про особливу специфіку Голодомору в Україні, що простежується у його антиукраїнській спрямованості. Основний контраргумент російських істориків зводився до того, що голод вразив одночасно з Україною зернові райони Кубані, Центрального Чорноземного Округу, Нижньої Волги та Казахстану, тобто всі зони суцільної колективізації, тому, мовляв, виокремлення “національної специфіки” голоду не є переконливим. Щоправда професор В. Кондрашин, автор монографії “Голод 1932-1933 років в російському селі” зазначає, що певна специфіка у подіях 1932-1933 рр. в Україні була присутня, проте відразу ж додає, що свої особливості мав голод і в інших регіонах СРСР.

Треба сказати, що протягом останніх місяців ставлення російської сторони до проблеми голоду поступово змінюється, стає дедалі активнішим.

Інколи спостерігається серед російських істориків, свідомо чи внаслідок браку фактологічних знань, бажання просто применшити силу голоду.

Основні розбіжності між українськими та російськими дослідниками Голодомору мають місце в оцінках голоду, його цілях та спрямованості. Погоджуючись із трактуванням голоду як організованого, рукотворного згубного наслідку колективізації, російські історики не визнають його актом геноциду та таким, що має етнічне забарвлення. Вагомим аргументом на користь такої точки зору, на переконання російських істориків, слугує те, що на основі наявних документальних матеріалів дуже складно встановити наявність навмисного плану організації голоду саме в Україні з метою забезпечення політики Москви. Тому, оцінка голодомору в Україні як геноциду українського народу сприймається ними як “спекуляція на історії”. На таких концептуальних позиціях залишається переважна більшість російських дослідників Голодомору.

Українські історики вибудували досить переконливу аргументацію визнання Голодомору геноцидом, для цього застосовуються як названі вище компартійні та державні документи, так і статистика, свідчення, розгляд Голодомору в контексті таких злочинів проти людяності як розкуркулення, ліквідація національної церкви та інтелігенції, масове відокремлення дітей від батьків, тобто Голодомор був вершиною системного рищення нації та її духовних засад. Саме таке системне фізичне і духовне нищення складає сутність геноциду.

А щодо наявних документальних матеріалів, то ми пам’ятаємо, як радянські історики заперечували існування документального підтвердження пакту Молотова – Рибентропа. Прийшов час, і документи знайшлися. На жаль до

сьогодні українські дослідники мають масу складнощів у вивченні колишніх центральних радянських архівів. Сподіваємось, що ця тема стане активніше розроблятися російською стороною, і світ побачить сотні нових документів.

Що стосується перспектив дослідження голоду 1932-1933 рр. Український інститут національної пам'яті, відстоюючи позицію визнання Голодомору 1932 – 1933 рр. геноцидом, поділяє стурбованість загостренням українсько-російських стосунків у галузі вивчення проблеми голоду і схиляється до думки про необхідність пошуку шляхів до виходу зі стану конфронтації. Ми вважаємо слушними спрямовані на це пропозиції, висловлені д.і.н. В.Марочком та Р. Пирогом, а також пропозиції Служби безпеки України та Державного комітету архівів. На нашу думку, треба шукати приводи та шляхи деполітизації проблеми, переводити її в наукову та морально-етичну проблему, шукати спільні позиції для засудження комуністичного тоталітарного режиму та усунення його залишків із свідомості громадян обох країн. Таким чином, мусимо визнати, що результати українсько-російських відносин у сфері дослідження Голодомору залежать від рівня політичної довіри між обома країнами. В цьому сенсі варто постійно наголошувати, що в Україні нема жодних претензій до російського народу, який теж немало постраждав від комуністичного режиму. Варто підкреслювати, що ідея увічнення пам'яті жертв Голодомору – це заклик до примирення та одночасно пересторога для майбутніх поколінь до неприйняття і глибокого засудження будь-якого вбивства за політичними мотивами.

В разі абстрагування вчених обох країн від політичних дискусій та зосередженні уваги на наукових проблемах, залученні нового джерельного матеріалу з архівів Російської Федерації та України співпраця може дати вагомні наслідки. Видається, що на даному етапі вченим, особливо Росії, варто більше зосередитися на фактологічному зборі матеріалу. Українським вченим конче необхідно розпочати вивчення, в тому числі й на базі архівних матеріалів перебігу голоду в Росії, оскільки порівняння масштабів дозволить набагато чіткіше виокремити особливості та спільні риси цього найстрашнішого злочину проти людяності.